

TARİHÎ BELGELER IŞIĞINDA DİĞER İNANÇ TOPLUMLARIYLA BİRLİKTE YAŞAMAYA DAİR BAZI TARİHSEL KANITLAR*

Abdurrahman OKUYAN**

ÖZET:

Bu makalede özetle, Farklı din mensuplarının bir arada barış ve huzur içerisinde yaşayabilmelerini mümkün kılan ve tarihsel açıdan belge niteliği taşıyan vesikaların bir kaçını incelemeye çalışılmıştır. Bu belgeler ve uygulamaları ışığında diyebiliriz ki, dinler ve kültürler arası diyalog çağımızın en çok ihtiyaç duyduğu hususların başında gelmektedir. İslâmiyet on beş asırdır, insanlığa birlikte, barış ve huzur içerisinde yaşanabileceğini deklare etmekte ve tarihsel süreç içerisinde, somut örnekleriyle bunun uygulanabilirliğini ispatlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: farklı inançlar, bir arada yaşama, diyalog.

ABSTRACT

Some Historical Evidens About Living Together With Other Societies Of Belief In Light Of Historical Document

In this article it is discussed some of historical evidens about the living together with other societies of different belief by peace. We can say that the inter religious and cultural dialog is an important need of our age in light of these evidences. Throughout 15 ages Islam declares that humanity can live together, and it has concrete examples in the process of history.

Key Words: different belief, living together, dialog.

Her geçen gün önemini artıran “dinler arası diyalog” ve “barış içinde bir arada yaşama” gibi konularda İslam dünyasında son yıllara kadar dikkate değer bir girişimin olmadığı söylenebilir. Ancak her ne kadar böyle bir girişimden söz edilmese de, bu ko-

* Bu makalenin bir kısmı, 19-20 Haziran 2001 tarihlerinde 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde düzenlenen “Uluslararası Dünya Barışına Bir Katkı Olarak Dinlerarası Diyalog” Sempozyumu’nda bildiri olarak sunulmuştur.

** (Dr.), MEB Trabzon Milli Eğitim Müdürlüğü Okul Geliştirme Formatörü ve Hayrat İMKB YİBO Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni. Em-mail: **okuyan90@hotmail.com**.

nunun müslümanlar tarafından göz ardı edildiğini söylemek de mümkün değildir. Nitekim İslam Tarihinin başlangıcından itibaren müslümanların gayr-ı müslimlere bakışını ortaya koyabilecek pek çok tarihsel uygulama ve örnek bulabiliriz. Bu makalede İslam'ın ilk yıllarından itibaren müslüman dünyada kimsenin kendi dinini terk etmeden farklı inançlarla; birlikte, barış ve huzur içerisinde yaşanıp yaşanamayacağı konusunu incelemeye çalışacağız. Konuyu felsefî açıdan ziyade, tarihi belgeler ışığında değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Farklı inanç toplumlarıyla bir arada yaşamak zorunda olan insanoğlu, doğal olarak yönetmeye, yönetilmeye ya da bir yönetime ihtiyaç duymuştur. İnsanoğlu, varlığını, bir arada yaşayarak sürdürmek zorundadır. Bu zorunluluğu mümkün ve sürekli kılabilmek için birtakım hukuki ve sosyal düzenlemelere ihtiyaç duyulmuş ve böylece yönetimler meydana gelmiştir.

Bir arada yaşamak sorununa, Hz. Peygamber'den günümüze kadar İslâm dünyasında ortaya çıkan örnekler çerçevesinde yaklaşmak istiyoruz. Burada müslümanların, kendi idareleri altında bulunan farklı inanç sahiplerine, bakışları ve uygulamalarıyla ilgileneceğiz. İslâm'ın ilk yıllarından itibaren günümüze değin söz konusu ilişkiler açısından pek çok tarihi vesikaya sahibiz. Bu gerçekten hareketle, ilgili vesikaların bir kaçından bahsetmek istiyoruz.

İslâm dünyasında siyasi, sosyal ve hukuki birlik tohumlarının atıldığı Medine Sözleşmesi, ilk ciddi ve toplumsal barış açısından büyük önem taşımaktadır.

Medine Sözleşmesi, 622 yılından 632 yılına kadar somut olarak uygulanmış ve bir nevi anayasa olarak hukuki bir değerle tarihe geçmiştir. Sözleşmenin ikinci ve yirmi beşinci¹ maddelerinde Müslüman, Yahudi ve Müşriklerden “ümme” sıfatıyla bahsedilirken, siyasi bir birliktelikten söz edilmektedir.

Mekke’de gördüğü zulüm ve eziyetlerden sonra Medine’ye hicret eden Hz. Peygamber, müslümanlarla müslüman olmayanların bir arada barış ve huzur içerisinde kendi dini inanç ve geleneklerini yaşayabilmelerini sağlamak amacıyla bir anayasa hazırlamıştır. Buradaki en önemli nokta, ister kendi güvenlikleri, isterse

¹ Muhammed Hamidullah, **el-Vesâiku's-Siyâsiyye**, Beyrut 1987, ss. 59-60.

siyasi ve sosyal getirileri açısından olsun, bu anayasanın çoğulcu bir anlayışa sahip olmasıdır. Bu bağlamda kendilerine din ve hukuk seçen insanlar birer hukuk toplumdur.

Medine Sözleşmesi'nin en önemli özelliklerden birisi de her maddenin Kur'an'dan pek çok ayetle belgelenmiş olmasıdır. Yani, Hz. Peygamber'in Kur'an'dan bağımsız olarak ortaya koyduğu bir sözleşme değil, aksine Kur'an'ın bir tezahürü görünümündedir. Bin dört yüz yıl evvel bir arada yaşamaya dair bir anlaşmanın varlığı ve uygulanmış olması günümüz dünyasına somut bir örnek teşkil etmelidir.

Sözleşmenin 25. maddesinde “Benû Avf Yahudileri müminlerle birlikte bir ümmet teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müminlerin dinleri kendilerinedir”² ifadesi her iki topluluğun din işlerinin birbirlerine müdahale etmeden yürütülmesini etkin kılmaktadır.

Sözleşmenin çeşitli maddelerinde (Md. 37, 37b, 38, 40, 44)³ farklı inançlara sahip insanların yeri geldiğinde yardımlaşma, paylaşma, ekonomik sorumluluğu ortak yüklenme ve birbirlerinin haklarına tecavüz etmeme gibi yükümlülöklere de yer verilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, yaşadığı dönemde herhangi bir kimseye müslüman olması için hiçbir baskı uygulamamış ve uygulatmamıştır. Bakara suresinin 256. ayetinde “dinde zorlama yoktur” ifadesi hiç kimsenin ne dine girmesinde, ne de dinini terk etmesinde baskı altında tutulamayacağını en açık belgesidir.

İnsanın en temel hürriyetlerinden birisi, belki de en önemlisi inanma ve inancına uygun bir yaşam sürme özgürlüğüdür. Konuya ışık tutması bakımından önemli gördüğümüz bir rivayeti aktarmak istiyoruz. İslam'dan önce, çocuğı olmayan Medineliler, bir çocuk sahibi olurlarsa onu Yahudi terbiyesiyle yetiştireceklerine dair Allah'a söz verirlerdi. Medine'de bu anlayışla eğitilmiş bir gurup çocuk bulunuyordu. Hz. Peygamber'le aralarındaki anlaşmaya ihanet eden Benû Nadr Yahudileri, Medine'den sürölürken bu çocukları da yanlarında götürmek istemişlerdi. Çocukların müslüman aileleri, evlatlarının gidişlerine engel olmak istedilerse de, Hz. Muhammed, Yahudileşmiş Arap çocuklarının onlar-

² Hamidullah, **a.g.e.**, s. 61.

³ Hamidullah, **a.g.e.**, s. 61-62.

la birlikte gitmelerine izin vererek⁴ din özgürlüğüne bakışını ve İslam'dan önce yapılmış olan anlaşmalara saygısını somut uygulamasıyla ortaya koymuştur.

Rasûlullah'ın gayr-i müslimlerle yaptığı bütün anlaşmalarda inanç özgürlüğünü teminat altına aldığı ve bu konuda çeşitli talimatlar verdiği bilinmektedir. Bu durum Hz. Peygamber'in başta Ehl-i Kitâb olmak üzere diğer din mensuplarının inanç ve ibadet tarzlarına karşı gösterdiği hoşgörünün açık bir ifadesidir.⁵

İslâm'a karşı sürekli saldırgan bir yapı içinde olan müşriklerin inançlarına hakaret etmeyi Kur'ân hoş görmemekte ve diğer inanç topluluklarıyla çoğulcu kültüre açık olarak yaşamayı şöyle ortaya koymaktadır: "Müşriklerin Allah'tan başka taptıkları putlara sövmeyin ki, cehaletle tecavüz ederek Allah'a sövmesinler."⁶

İslâmiyet, Yahudilik ve Hıristiyanlığı inanç esasları ve sosyal ilişkiler açısından takındıkları tavır yönünden tenkit ederken, onların inançlarını yaşamalarına imkan tanımıştır.

Hız. Peygamber'den sonra çoğulcu yaklaşımın, Dört Halife, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde de devam ettiği söylenebilir. Hatta bu yaklaşım, Selçuklular döneminde de sürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu, tarihten getirdiği, zengin hoşgörü ve toleransı altı yüz elli yıl boyunca yaşamış ve yaşatmıştır.

Anadolu topraklarında, Türkiye Selçukluları'ndan önce görülen çeşitli başıbozukluk, yağma ve talan gibi eylemler, yerini adalet, güvenlik, huzur ve özgürlük gibi insani değerlere bırakmaya başlamıştır. Bölgede yaşayan hıristiyan topluluklar, Selçuklular'ın bölgeye gelmesiyle birlikte eski idarelerinden yana şikâyetçi oldukları tarihsel bir gerçekliktir. Bu durum Batılı bilim adamları tarafından da dile getirilmiştir.⁷

1204 yılında meydana gelen Haçlı seferi sırasında, İstanbul'daki müslüman halka yapılan eza ve cefa dolu davranışlar

⁴ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Cihâd, Mısır 1952, 126 (III/544); Taberî, Muhammed İbn Cerîr, **Câmi'u'l-Beyân**, Beyrut 1988, III, 14.

⁵ Osman Güner, **Rasûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münâsebetleri**, Fecr Yayınevi, Ankara 1997, s. 279.

⁶ Kur'an, En'âm, 6/108.

⁷ Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul 1969, II, 134; Mehmet Şeker, **Anadolu'da bir arada Yaşama Tecrübesi**, Ankara 2000, s. 52.

Bizanslı bir tarihçi tarafından dile getirildikten sonra şu ifadelere yer verilmektedir:

“Müslümanlar hiç olmazsa kadınlara tecavüz etmiyorlardı... Halkı sefalete uğratmıyorlardı. Onları sokak ortasında çırlıçıplak soymuyorlar, açlık ve sefaletle yok etmeye çalışmıyorlardı... Buna rağmen Tanrı’nın adını duyunca İstavroz çıkaran ve dinimizi paylaşan hristiyanlar, işte bize bu davranışları yaptılar!”⁸ Bu itiraf-lardan net olarak şunu anlayabiliriz: Müslümanlar, hristiyanlara *tercih* edilmişlerdir. Bu düşüncelerimizi destekler nitelikte bir başka örnek vermek istiyoruz;

Selçuklu idaresinden memnuniyetini ifade eden Urfalı Mateos’un devrin devlet başkanı hakkındaki şu ifadelerini oldukça fazla önemsedığımızı ifade etmek isteriz:

“...Sultanın yüreği, hristiyanlara karşı sevgi ve merhametle dolu idi. O, uğradığı yörelerin halkına bir baba gözü ile bakıyordu. O, böylelikle hiçbir savaş yapmadan birçok eyalet ve şehire hakim oldu.”⁹

Konuya ışık tutması bakımından önemli gördüğümüz Prof.Dr. Mehmet Şeker’in şu görüşlerine kulak verelim: “Türkiye Selçuklularının kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman’ın Antakya’yı 1084 yılında fethi, önce Bizanslılardan, sonra da Filaretos’un zulümle-rinden şikâyetçi olan şehrin Ermeni ve Süryani halkını çok memnun etmiştir. Zira Süleyman Şah, askerlerine ve tebeasına çok iyi muamele eder ve bu sebeple de halkı kendisine bağladı. Antakya hristiyanlarının diğer komşu hükümdarları değil de onu davet etmeleri, adaletin çok yaygın oluşunun bir sonucuydu.” Süryani tarihçisi; ‘Halkımız, Süleyman’dan bir ferman alarak Antakya’da Meryem ve Saint George kilisesini inşa etmişlerdir’ derken bizi Selçuklular’ın kuruluşundan itibaren izledikleri politika hakkında bilgilendirmektedir.”Yine aynı dönemlerde, İskenderiye Patrikleri tarihi, Selçuklu Sultanı I. Mesud (1116-1156) hakkında; “Tebeasının çoğu Rum’dur. Rumlar iyi idare ve adaleti dolayısıyla onun idaresinde yaşamayı tercih ettiler”¹⁰ ifadesine yer ver-

⁸ Auguste Bailly, **Bizans Tarihi**, Çev: Haluk Şaman, İstanbul, trs., II, 376.

⁹ Hrant Andreasyan, **Urfalı Mateos’un Vekâyinamesi ve Papaz Gregor’un Zeyli (1136-1162)**, Ankara 1987, ss. 170-171.

¹⁰ Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, II, 146.

mektedir. Sultan II. Kılıç Arslan'ın Malatya Patriğine yazdığı mektupta, "Bu devirde Allah'ın, kendi duaları ile devletimizi tebci ettiğini biliyoruz"¹¹ demesi Malatya'nın fethine patriğin duasının vesile olduğunu açıkça ifade etmesi ve mektubunu, dualarının devamını isteyerek bitirmiş olması oldukça ilgi çekicidir.

Selçuklular dönemlerinde zaman zaman din değiştirmeler meydana gelmiştir. Bunların başında evlenme yoluyla müslümanlığı kabul etme gelmektedir. Hem devlet adamlarının hem de halkın evlendikleri zaman eşlerini din değiştirmeye zorlamadıklarını, aksine kendi dinlerinde özgür bıraktıklarını görmekteyiz. Hatta bunların arasında ömrünün sonuna kadar kendi dininde kalanlar bile vardır.¹²

Toplu din değiştirmelere de şahit olmaktayız. II. Haçlı Seferi sırasında meydana gelen bir olayı aktarmak istiyoruz:

"Selçuklu Sultanı Mesud'un Bizans, Alman ve Fransa imparatorları idaresindeki ordularını, ayrı ayrı bölgelerde yendikten sonra, bir kısım Haçlı askerlerini Antalya bölgesinde takip ettiği sırada Rumların bu Frank askerlerine hile ile ihanet ettikleri görülür. Zira bir kısmı yaralı, açlık, hastalık ve yoksulluk içinde ıstırap çeken bu Haçlılardan, dindaşları Rumlar ellerindeki paraları tehdit ve hile ile almışlar ve onları aç olarak ölüme terk etmişlerdir. Bu durumu gören Selçuklu ordusuna mensup Türkler, birkaç gün önce savaştıkları bu askerleri himayelerine almışlar, açları doyurmuşlar ve hastaları tedavi etmişlerdir. Hatta Türkler, Rumların haçlılardan zorla ellerine geçirdikleri gümüşleri Rumlardan satın alarak fakir Haçlılara dağıtmışlardır. Bu hâdiseyi anlatan ve bu sefere katılmış olan Frank tarihçi Odon de Deuil; 'Dindaşları Rumların zulmünden kaçarak müslümanların nezdinde emniyet, himaye ve merhamet arayan Haçlılardan üçbinden fazla gencin Türklere katıldığı söyleniyor. Ah merhamet!... Sen her türlü ihânetten daha zâlimsin!... Müslümanlar onlara ekmek verdiler; fakat dinlerini satın aldılar. Bununla birlikte Türkler, bu iyiliklerine karşılık hiç birini din değiştirmeye zorlamadılar' derken toplu müslümanlığı kabule bir örnek vermektedir."¹³

¹¹ Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, II, 147.

¹² Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971, ss. 403-404.

¹³ Şeker, **a.g.e.**, ss. 52-53.

Gördükleri müsamahalardan dolayı müslümanlığı seçmiş olanların yanı sıra, Selçukluların arasında yüksek mevkilere geldikleri halde müslümanlığı kabul etmeyen pek çok aile vardır. Bu da onların müslüman olmaları yönünde herhangi bir zorlamaya tabi tutulmadıklarını göstermesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Yine evlilik ve diğer sebeplerle Hıristiyanlığı tercih eden müslümanların varlığını da kabul etmemiz gerekir. Bütün olumsuzluklara rağmen, aynı coğrafyayı paylaşan insanların tamamen kendi istekleriyle karşılıklı olarak din değiştirebilmeleri ve birbirleriyle barış ve huzur içerisinde mutlu bir yaşam sürmeleri, birlikte yaşamının en doğal sonucu olsa gerektir. Ahlat, Erzurum, Sivas, Konya ve Malatya gibi önemli Selçuklu şehirlerinde bir arada yaşayan müslüman ve gayr-ı müslim halk, birlikte yaşamının getirdiği çeşitli ortak faaliyete de merkezlik etmiştir.

Kaynaklarda, eğlence, yas ve matemlere ortak katılım, ziyaret yerleri ve buraları müştereken ziyaret gibi konularda da bol miktarda örnek bulunmaktadır. Yine aynı dönemlerde iktisâdi hayatla ilgili olarak gayr-ı müslimlere tanınan hak ve özgürlüklere ilişkin pek çok bilgi ve belge de bu kaynaklarda bulunmaktadır.¹⁴

Selçuklu dönemlerine ait olan bu tarihsel bilgi ve belgelerin sayısını çoğaltmamız pekâlâ mümkündür. Ancak, çalışmamızın sınırları buna izin vermediğinden Selçuklularla ilgi olarak, bu kadar belge ve bilgiyle yetinmek istiyoruz. Şunu çok net olarak ortaya koyabiliriz ki; gerek Türkiye Selçuklu sultanları, gerekse diğer müslüman Türk beyleri Anadolu'daki gayr-ı müslimleri en az müslümanlar kadar korumuş, himaye altına almış ve onların herhangi bir haksızlık ve zulme uğramalarına müsaade etmemişlerdir.

Altıyüz yıllık Osmanlı Devleti tarihi, günümüzde maalesef henüz yeteri kadar incelenmiş değildir. Buna rağmen Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan gayr-ı müslimlerin siyasi, sosyal, ekonomik ve dinî anlamda tam bir hürriyete sahip olduklarını gösteren ve delilleriyle ortaya koyan pek çok belgeye bugün sahip bulunmaktayız. Burada bizi asıl ilgilendiren husus; oldukça geniş olan Osmanlı coğrafyasında, farklı din mensuplarının bu ka-

¹⁴ Daha geniş bilgi için bkz.: Şeker, **a.g.e.**, ss. 68-72.

dar uzun süre bir arada nasıl tutulduğu meselesidir. Tarihi süreç içerisinde bu sorunun en doğru cevabını yine tarihi bilgi ve belgelerin vereceği muhakkaktır.

Bu itibarla Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren çeşitli dönemlere ait belgelerle konuyu aydınatabiliriz. Özellikle Bursa, Edirne ve İstanbul gibi önemli Osmanlı başkentlerindeki durumu gözler önüne sermek istiyoruz.

Osmanlı'da hristiyan, yahudi ve sâbiî gibi gayr-i müslim unsurlar yaşamlarını sürdürmekte ve genellikle Bursa, İstanbul ve Edirne gibi Osmanlı başkentlerinde yoğunlaşmaktadırlar. Müslümanlar tarafından kendilerine "kâfir", "kefere", gebrân", nasârâ", "İsevi", "Yahudi" veya "Musevî" denmektedir. Bu coğrafyada her din mensubu kendi ibadethanesini özgürce inşa etmiş ve dini gereklerini de aynı özgürlükte yerine getirmiştir. Bilimsel makalelerde konu ile ilgili pek çok örnek bulunmaktadır.¹⁵

Bursa'yı Osmanlılar fethedince, oradan daha önce ayrılmak zorunda bırakılan yahudilerin geri döndükleri bilinmektedir. Orhan Gazi, komşu devletlerdeki halka çağrılarda bulunarak yahudilerin geri dönüşünü hızlandırmıştır. İbadethane ihtiyacı duyan bu yahudilere Orhan Gazi bir ferman düzenleyerek, kendilerine bir havra yapma izni verildiği ve bu havranın etrafında da bir Yahudi mahallesi kurulduğu da yine aynı makalede belirtilmektedir.¹⁶

Aynı şekilde Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde hristiyanlara ait pek çok mabet bulunmaktadır. Bu sayı fazlalığı da hristiyan nüfusun yoğunluğundan kaynaklanmaktadır. Hatta bir mahallede birden fazla kilisenin varlığına şahit olmaktayız. İstanbul Samatya'da 6-7, Kumkapı'da 3, Fenerkapısı'nda 2 tane kilisenin varlığı bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Osmanlı hükümdarlarının genel özellikleri arasında hangi inanca sahip olursa olsunlar fakirlere yardım ve ihsanlarda bulunmak vardır. Hatta çeşitli vakfiyelerde bu yönde şartnamelerin varlığını görmekteyiz.¹⁷

¹⁵ İlyas Bey, **Türk Hakimiyetinde Museviler**, Dergah Mecmuası, İstanbul 1919, II, sy.: 21; Şeker, **a.g.e.**, s. 129.

¹⁶ İlyas Bey, **a.g.m.**, sy.: 21.

¹⁷ Ahmed Râsim, **Osmanlı Tarihi**, İstanbul 1911, I, 18.

Aynı ibadethanelerde ibadet etmedikleri halde, birbirlerinin havrasına, kilisesine ve camiine saygı gösterip müsevîlerin Cumartesi tatili, hristiyanların Pazar ayini ve müslümanların Cuma namazı Osmanlı toplumunda yaşayanların alışmış oldukları töreleri ve gelenekleri arasında kabul görmüş ve hayat tarzı olarak yüzyıllarca yaşayagelmıştır.

Bu birlikteliği biz tıp alanında da görmekteyiz. Hekimlik ve cerrahlık gibi mesleklere mensup olan müslüman, hristiyan ve yahudiler vardı. Aday, hangi dinden olursa olsun, yapılan sınavda başarılı olanlar ehliyetname ile hekimlik ve cerrahlık yapabilirlerdi.¹⁸

Şimdi de tarihsel belge niteliğinde olan, Fâtih Sultan Mehmet'in Rumlara verdiği güvenlik belgesinden söz etmek istiyoruz. Tarihçi Hammer, Fatih'in Rumlara vermiş olduğu bu belge hakkında şu ifadelere yer vermektedir:

“Hristiyanların, fetihten önce yürürlükte olan âdetlerinin devamını isteyerek, kiliselerin camiye tahvil edilmeyeceğini (dönüş-türülmeyeceğini), izdivaç (evlilik) ve defin işlerini Rum kilisesi usullerine göre yapabileceklerini belirtmiştir.”¹⁹

1463 yılında Bosna'yı fetheden Fâtih, gayr-ı müslimlere yönelik bir başka fermanla özetle şu hususları dile getirmiştir:

Rahip ve kiliselerine kimse engel olmayacak, korkuyla memleketi terk edenlerin tümü, korkusuzca geri dönecek ve dinlerini huzur içerisinde yaşayacaklar, hem can hem de mal güvenlikleri emniyet altına alınacaktır.²⁰ Böylece bütün bu haklara muhalif olacak davranışların tümünden sakınmaları için Osmanlı idareci ve halkına uyarılarda bulunulmuştur.

Yine Fâtih Sultan Mehmet'in Galata zimmilerine verdiği akitnâme, bir arada yaşama konusunda bizlere ışık tutacak nitelikler arz eder. Sekiz maddede özetlenen hususlara kısaca değinmek istiyoruz. Bu vesikaya göre herkes kendi ayinlerini, gelenek ve göreneklerini eskiden olduğu gibi hiçbir değişikliğe uğratmadan yerine getirebilecek; Can, mal ve namusları emniyet ve

¹⁸ Şeker, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁹ Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, I, 52.

²⁰ Şeker, **a.g.e.**, s. 152.

güvenlik altına alınacak; İstedikleri gibi ticari faaliyette bulunabilecekler, kiliseleri kendi iradelerinde olacak. Bu ana unsurların yanında 7. madde olarak: “Ve buyurdum ki, bir inançsız rızası olmadan müslüman etmeyeler”²¹ ifadesine yer vererek hiç kimse-nin rızası olmadan müslüman yapılmaması için özel önlem alındığını görmekteyiz.

Fatih dönemine ait metropolit beratı olan bir başka belgede; “zimmî olan gayr-i müslimleri kendi dinleriyle baş başa bırakınız” manasında hukuksal bir esasa yer verilerek, metropolitlerin kendi ayınlerine eskisi gibi devam edebilecekleri, kilisenin bağ, bahçe ve tarla olarak sahip olduğu her şeye sahibiyetlerinin de değiştirilmeyeceği belirtilmektedir.²² Bu olayda âdet, gelenek-görenek ve dini vecibelerini aynen devam ettirebilecekleri gibi, ekonomik hayatta da her hangi bir kısıtlama ve yasaklama olmayacağını belirtirilmiş olması Osmanlı’nın uyguladığı insana özgürlük politikasının en açık örneklerinden birini teşkil etmektedir.

1492 yılında İspanya’dan kovulan yahudi toplumu, o günün en güvenli ülkesi olan Osmanlı Devleti’ne sığınmışlardır.

Din ve vicdan hürriyeti gibi temel insan hak ve özgürlükleri Ermenilere de verilmiştir. Yavuz Sultan Selim tarafından Kudüs ve çevresindeki patriklere 1517 yılında Osmanlı sultanlarınca bölge halkına verilen bir fermana; “Hz. Ömer’den olan ahidname-i hümayûn ve merhum Melik Selahaddin zamanından beri verilen evâmîr-i şerifeleri mücebince...”²³ ifadesine yer verilmiştir. Bu fermanı Yavuz, Kudüs’e girişinde Ermeni Patriği Serkis’e vermiştir. Fermanın içeriğini şöylece özetleyebiliriz:

Kudüs halkı, eskiden beri bazı şartlarla kendilerinde olan kilise, manastır ve diğer kutsal mekanları, Kudüs’ün içinde ve dışında bulunan kilise ve ibadethaneleri, eskiden beri hangi şartlarda ellerinde bulunduruyorlarsa, yine aynı şartlarla kullanmaya devam edecekler. Bu yetki ve verilen hakların hiçbir şekilde ve herhangi bir kimse tarafından değiştirilemeyeceği ve bozulmaya çağının teminat ve haklarının garanti altına alınmış olması da oldukça dikkat çekicidir.

²¹ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûki Tahlilleri**, İstanbul 1990, I, 447.

²² Akgündüz, **a.g.e.**, s. 406.

²³ Şeker, **a.g.e.**, s. 155.

Osmanlı Devleti; tarihi boyunca, farklı dil, din, ırk ve kültür-lere sahip toplulukları bir arada ve barış içerisinde yaşatmayı başarmış ender ve önder devletlerden birisidir.

Kayda değer bir süreden beri üzerinde çalıştığımız Samsun ve Trabzon yörelerine ait şer'iyye sicil defterlerinde de Osmanlı'da müslüman ve gayr-ı müslim ilişkileri açısından çarpıcı örnekler bulunmaktadır.

Müslümanlar için kullanılan unvanlar, gayr-i müslimler için de bir ayrıma gidilmeksizin kullanılmaktadır. “Efendi”, “ağa”, “hatun”, “paşa”, “hân” bunlardan sadece bir kaçıdır.²⁴ Gayr-i müslimler, dini vecibelerini kendi ibadethanelerinde serbestçe yerine getirebilmekte ve kendilerine tanınan din özgürlüğünü en iyi şekilde kullanabilmekteydiler. Bu toplulukların başında, metropolitler ve piskoposlardan oluşan din adamları bulunuyordu.

Müslümanlarla gayr-i müslimler ticari konularda da oldukça huzurlu ve barışçıl anlayışla ilişkiler kurmuşlardır. Zaman zaman birbirlerine kefil olmuşlar, borç alıp vermişler ve birbirlerine mülklerini kiralamışlardır. Mahkemeye ulaşan hukuki davaları, kendi aralarında çözebildikleri gibi müslüman mahkemelerine müracaat ederek de halledebiliyorlardı. Hak ve özgürlükleri açısından kendilerine hiçbir zaman ikinci sınıf vatandaş muamelesinde bulunulmamıştır. En azından elimizdeki belgelerde bu yönde bir bilgiye rastlayamadık.

Devletin din adamlarını kendi cemaatleriyle ilgili olarak bazı yetkilerle donattığı; evlenme, boşanma, vekalet gibi sosyal ve hukuki işleri yine bu din adamları vasıtasıyla yürüttüğü anlaşılmaktadır.²⁵ Yine bu dönemde gayr-ı müslimlerin, eğitim-öğretim konusunda da oldukça özerk ve imtiyazlı oldukları söylenebilir. Kayıtlarda geçen “Rum Mekteb-i Müdîri Kostalanos”²⁶ ifadesinde Rumların kendi özel eğitimlerini sürdürdükleri okullarının varlığı

²⁴ Abdurrahman Okuyan, **42/ 1772 No'lu Samsun Şer'iyye Sicil Defterinin Değerlendirilmesi** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1998, Vr.: 2b, 3a-b, 4a.

²⁵ Mustafa Zeki Terzi, Osmanlı, **Samsun Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda, Osmanlı Toplum Hayatı, Müslim-Gayr-ı Müslim İlişkileri**, Ankara 1999, IV, 299.

²⁶ Fikret Ekmekçi, **Osmanlı Mahkeme Kayıtları 1788 No'lu Deftere Göre Samsun**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1999, Vr.: 2b.

ğını ve idaresini de bizzat kendilerinin yürüttüğü sonucunu çıkarabiliriz.

Osmanlı sınırları içerisindeki gayr-i müslim unsurların statüsü, cizye adlı vergiyi ödemek şartıyla kendilerine can ve mal emniyeti yanında kendi dinlerinde kalma özgürlüğünü de tanımıştır. Müslüman olmayan halka, hangi dinden olurlarsa olsunlar, inançları doğrultusunda yaşamlarını sürdürmeleri yönünde kendilerine bir *ahidnâme* verildi.

Sadece bir kaçına değinmekle yetinmek durumunda olduğumuz bütün bu belge ve bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Osmanlı devleti içerisinde yaşayan gayr-ı müslim unsurlar tarihin hiçbir devrinde, dini, sosyal ve hukuksal açıdan bir engelleme ile karşılaşmamışlardır. Aksine hür ve serbest bırakılarak, günümüz dünyasında farklı din mensuplarının bir arada barış ve huzur içerisinde yaşayabileceklerine dair tarihsel kanıt işlevi görmektedirler.

İslam'da din ve vicdan hürriyetini engellemeye çalışan herkes, toplum barışını bozan unsurlar olarak görülür. İslam, İslâm adına bile olsa toplumsal barışı bozanlara izin vermez. Bu anlayışla kişi ister yahudi, ister hristiyan, ister budist ve isterse ateist olsun, İslâm asla bu insanlara zulmetmeyi, inançlarını veya inançsızlıklarını yaşamalarını engellemeyi hiç kimseye hak olarak vermez. Hangi inanç sistemine mensup olursa olsunlar, toplum huzurunu ve sosyal barışı bozmadıkları ve tehdit etmedikleri sürece farklı inançlar ve sosyal yaşam tarzları, müslüman toplumlarda hoşgörü ile karşılanmıştır. Bu anlayış günümüzde de devam etmektedir ve etmelidir.

Bunun yolu, realist/gerçekçi davranışlarda bulunmak ve samimi olmaktan geçer. Söylenilenlerle ortaya konulanlar, yani sergilenen davranışlar arasında tam bir tutarlılık varsa işte o zaman bir anlamı vardır demektir.

Dinleri birleştirme çabaları, ortak noktaların belirlenmesi veya çoğaltılması çabalarının yerine, farklı inanç sahipleriyle aynı topraklar ve aynı coğrafya üzerinde barış ve huzur içerisinde yaşamının yolları aranmalıdır. Birbirinin haklarına tecavüz etmeden, dinlerarası kin ve nefretin, ayrılık ve şiddet duygularının olmadığı, birbirinin düşünce ve inançlarına saygı göstererek yaşadığı bir dünya arzuluyoruz.

Kur'an'ın çeşitli surelerinde diğer din mensuplarının da kurtuluşa erebileceklerine dair çeşitli argümanlar bulunmaktadır.²⁷

Ünlü Türk düşünürü Mevlânâ'nın veciz bir şekilde dile getirdiği *Ya göründüğün gibi ol, ya da olduğun gibi görün* anlayışından hareketle özellikle Batı dünyasından geçmişte yapılan hatalı ve yanlış davranışlar nedeniyle sadece özür dilemek yerine samimi olmalarını, gerçek anlamda bir müttefik ve dost olmalarını özellikle istiyoruz. Bu da, en doğal hakkımızdır diye düşünüyoruz.

Farklı din mensuplarının bir arada barış ve huzur içerisinde yaşayabilmelerini mümkün kılan ve tarihsel açıdan belge niteliği taşıyan vesikaların bir kaçını incelemeye çalıştık. Bu belgeler ve uygulamaları ışığında diyebiliriz ki, dinler ve kültürler arası diyalog çağımızın en çok ihtiyaç duyduğu hususların başında gelmektedir.

Ayrıca toplumlar arası bütünleşme gayretlerinin de kendini göstermekte olduğu şu günlerde bu gayretleri hızlandırarak katkıda bulunmak durumundayız. Önümüzdeki yüzyılların, demokrasinin hakim olacağı zamanlar olduğu gözükmemektedir. Bu da insanların birbirlerinin inançlarına, gelenek ve göreneklerine, sosyal ve hukuksal anlayışlarına saygı duymak zorunda olduklarını ortaya koymaktadır.

İslâmiyet on beş asırdır, insanlığa birlikte, barış ve huzur içerisinde yaşanabileceğini deklere etmekte ve tarihsel süreç içerisinde, somut örnekleriyle bunun uygulanabilirliğini ispatlamaktadır. Hz. Peygamber'den günümüz Atatürkçü, Laik Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar, İslâm medeniyetinin bütün safhalarında birlikte ve barış içerisinde yaşama gayretleri görülmüş ve başarıya ulaşılmıştır. Zaten İslâm medeniyetinin, Dünya medeniyetine en büyük katkısının da bu olduğu söylenebilir.

²⁷ Kur'an'ın diğer dinlere bakışı ve diğer din mensuplarının âhirette kurtuluşa erebilmelerinin mümkün olduğu konusunda geniş bir değerlendirme için bkz: Mehmet Okuyan-Mustafa Öztürk, "Kur'an Verilerine Göre "Öteki"nin Konumu", **İslam ve Öteki**, İstanbul 2001, ss. 163-216.